

“ تغير المعنى ”

ANLAM DEĞİŞİMİ*

Ahmed Muhtâr ÖMER

Çev.: Abdullah HACİBEKİROĞLU**/Tahsin YURTTAŞ***

Öz

Dil, doğası gereği zaman içinde birçok değişime uğramıştır. 19. yüzyılda, dilbilimciler anlamda değişim olur mu sorusunu sorup bu soruya cevaplar bulmaya çalışmışlardır. Dildeki bu değişimin en görünür kısmı da doğal olarak kelimeler üzerinde olmuştur. Tarihi süreç içerisinde farklı yerlerden pekçok dilbilimci anlam değişimine sebep olan bazı etkenleri tespit edip bunları bilimsel olarak temellendirmeye ve mantıksal kurallar şeklinde sınıflandırmaya çalışmıştır. Kelimelerde meydana gelen değişimler farklı nedenlere bağlı olmaktadır. Bu çeviride yazar, kelimelerin zaman içerisindeki değişimlerinin sebeplerine (yeni icat ve ihtiyaçların ortaya çıkması, toplumsal ve kültürel gelişim, psikolojik ve duygusal durumlar, mecazî değişim, yaratıcılık) ve bu değişimin hangi yollarla olduğuna (anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam kayması, mübalağa) değinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, Anlam Değişimi, Anlam Aktarması, Mecaz, Kelime.

* Bu çeviri, Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Fakültesi Öğretim Üyesi Ahmed Muhtâr Ömer'in *'İlmu'd-Delâle* (1993) adlı kitabının 235-250. sayfalarındaki "Tagayyuru'l-Ma'nâ" adlı bölümün Türkçe'ye aktarımıdır. Yazarın dipnot verme tekniği olduğu gibi korunmuştur. Metin içinde geçen parantez içi bilgiler çevirene aittir. Türkçe ve İngilizce özet ise tarafımızdan eklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ahacibekiroglu@ybu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1495-9728>.

*** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, tyurttas@ybu.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9590-0770>.

Change of Meaning Abstract

By its nature of, language has undergone many changes over time. In the nineteenth century, linguists tried to find answers to this asked the question by questioning whether "Is there was any change in meaning.?" The most visible part of this change on the back has naturally been appears on the words. In During the course of history, many linguists from different places have tried to identify some factors which cause change of meaning and to classify them as scientific rules and logical rules. The changes that take place in the rules words are due to different reasons. In this translation, the writer explores the reasons for the changes in words over time (the emergence of new inventions and needs, social and cultural development, psychological and emotional situations, metaphorical change, creativity) and the ways in which this change occurs (semantic expansion, narrowing of meaning, he has mentioned.

Keywords: Semantics, Change of Meaning, Meaning Transfer, Metaphor, Words.

Kimi zaman "Semasiology" olarak da isimlendirilen "Tarihsel semantik", çok erken bir vakitte -19. yüzyıl başlarında- dilcilerin ilgisine mazhar olmuştur. Bu yönelim, ilk önce Almanya'da başlamış daha sonra Antoine Meillet'in (1866-1936) öğrencilerinden oluşan sosyolog dilciler eliyle Fransa'ya taşınmıştır.¹ Yine bu asırda, dilbilimciler anlamda gerçekleşen değişimleri bilimsel olarak temellendirmeye ve mantıksal kurallar şeklinde sınıflandırmaya çalışmışlardır. Dilbilimcilerin uğraştığı en önemli konularsa: Anlam değişimi, bu değişimin çeşitleri, sebepleri, lafızların yaşaması ya da ölmesine neden olan etkenlerin bilinmesidir. Leonard Jonathan Cohen (1923-2006), *The Diversity of Meaning* adlı kitabının başında şu soruyu sorar: "Anlam değişir mi?" Sonra kendisi cevaplar: "Şüphesiz ki kelimelerin kendisi -dilin zaman içerisinde gelişmesiyle- başka bir anlam kazanabilir ve başka bir düşünceyi ifade edebilir. Bu sebeple biz 'anlamın değişmesiyle' aslında 'kelimelerin anlamlarının değişimini' kast ederiz."² Stephen Ullmann (1914-1976) şöyle söyler: "Daha önceden biz 'anlamı' lafız ve işaret ettiği şey (medlül) arasındaki karşılıklı değişim ilişkisi olarak tanımlamıştık. Bu temel ilişki bağlamında herhangi bir değişim olursa aslında bu değişim 'anlam'da da olmuş demektir."³ Yani anlam değişimi temel olarak sözcükle ilişkilidir. Bu sebeple biz her ne zaman anlam değişimi konusunu ele alacak olsak sırf anlamın kendisini değil aksine bunu, o değişen anlamın ifade edildiği ve ilişkili olduğu lafızlar ışığında ele alıp inceleriz demektir.

Bazı dilciler kelimenin yeni anlamlar kazanması yoluyla uğradığı anlam değişimini, dalları yeni çıkan bir ağaca benzetirler. Bu dallar da ardından diğer küçük dalları çıkarır. Bu yeni dallar eskiyi (önceki anlamı) gizleyebileceği gibi onu yok da ede-

¹ Arlotto, Anthony, *Introduction to Historical Linguistics*, USA 1972, ss. 165-166; Waldron, Ronald Alan, *Sense and Sense Development*, London 1967, s. 114.

² Cohen, Leonard Jonathan, *The Diversity of Meaning*, 2nd ed., GB 1966, s. 2.

³ Ullmann, Stephen, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, çev. Kemal Bişir, Kahire ty., s. 155.

bilir fakat bu sürekli olmaz. Daha önceden kullanılan nice anlamlar vardır ki sonradan katılan yeni anlamlar oluşmasına rağmen asırlar içerisinde (bu eski anlamlar) daha da gelişip yaygınlaşmıştır.⁴

Biz burada anlam değişimi sorununun sadece iki kısmından bahsetmekle yetineceğiz.

I. Anlam Değişiminin Sebepleri

II. Anlam Değişimi Yolları

I. ANLAM DEĞİŞİMİNİN SEBEPLERİ

20. yüzyılın başlarında Fransız dilbilimci Antoine Meillet, anlam değişiminin dilsel, tarihsel ve sosyal sebepler olmak üzere üç temel sebebi olduğu düşüncesindedir. Bu görüşün ardından Ullmann şunu ifade etti: “Bu üçlü tasnif, anlam değişimi ile ilgili pek çok durumu açıklayabilecek nitelikte olsa da anlam değişimini tamamen kapsamaz.”⁵ Anlam değişimine sebep olan en önemli etkenler olarak şu hususları sayabiliriz:

1. İhtiyacın Oluşması

Bir toplum, bir düşünce ya da birşeyi benimseyince o şey veya düşünce hakkında konuşmak ister. Nihayetinde bu konuşma da toplumun kullandığı sözcükler ve kavramlarda ifade edilen seslerin toplamını gösterir. Bu ifade biçimi, sözcüklerin dış bir kaynaktan ödünç alınması yoluyla veya dilin kendi sözcüklerini kullanarak ondan yeni bir sözcük türetme (coining) şeklinde de olabilir. Bu ikincisi aslına ve türeme şekline bakmadan alınıp konulan ticari kavramlara nispetle daha çok olur. Çünkü dış kaynaktan alınan bu yeni sözcüklerin bir çekiciliği olduğu gibi aynı zamanda söylenmesi de dile kolay gelir.⁶

Bu iki yol da aslında anlam değişiminden sayılmaz. Fakat anlam değişiminden sayılan üçüncü bir yol vardır. Buna göre, o dili kullananlar, silinip gitmiş anlamlara sahip çok eski kavramlara yönelir, bazılarını yaşatır ve uzak bir anlam ilişkisi çerçevesinde de olsa o sözcükleri günlük konuşmalarında kullanırlar. Ronald Alan Waldron bu konuda şöyle söyler: “Aslında biz bugün modern dönemdeki icatlar ve keşifler hakkında yine modern anlamlar içeren ‘eski sözcükler’ kullanıyoruz.” ve yine şöyle söyler: “İşte bilim, spor ve çeşitli alanlardaki uzmanlıklara ilişkin kavramlar insanların diline bu şekilde anlam değişimi yoluyla yerleşiyor.”⁷ İbrahim Enîs (1906-1977) ise şöyle diyor: “Böylece biz kendimizi yeni anlamsal şekillere bürünmüş eski kavramlar denizinde buluruz.” Bu tespitlerle ilgili şu örnekleri verebiliriz: Top/الْمِدْفَعُ, tank/الدَّبَابَةُ, araba/السَّيَّارَةُ, lokomotif/الْمَاظِرَةُ, buzdolabı/الثَّلَاجَةُ, şofben-kazan/السَّخَّانَةُ,

⁴ Lewis, Clive Staples, *Studies in Words*, 2nd ed., Cambridge 1967, s. 9.

⁵ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, ss. 157-160.

⁶ Bk. Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, ss. 167-168.

⁷ Waldron, *Sense and Sense Development*, s. 117.

radio/المذيع، arpaçık/الذبابات، kayıt/التسجيل، gazete/الجرائد. O bu konuda şöyle devam eder: “Bunlar gibi insanların hayat verdiği, yeni hayatlarının gerektirdiği anlamlara sahip, daha binlerce sözcük vardır. Bu iş(lem), dil enstitüleri ve kurulları sayesinde ya da edebiyatçı, yazar ve şair gibi söz sanatlarında yetenekli bazı kişiler eliyle de yapılabilir. Her ne şekilde olursa olsun bu lafızlar, tedavüle ve iletişime girerek toplumun fertleri tarafından konulduğu yeni anlamları ile kullanılmaya başlanır.”⁸

2. Toplumsal ve Kültürel Gelişim

Bu başlık altında önceki sebebin kapsamına girer ama öneminden dolayı pek çok kimse onu ayrı olarak zikreder. Bu “sebeb” çeşitli şekillerde görünür:

a- İnsan aklının gelişip ilerlemesi sonucunda sözcükler somut anlamlarından sıyrılarak soyut anlamlara dönüşebilir. Ve soyut olandan somut olana doğru olan bu dönüşüm genellikle aşamalı olarak süreç içerisinde gerçekleşir. Sonra somut anlam arka planda kalıp kaybolabilir. Ya da uzun veya kısa bir süre bu somut anlamla yan yana kullanılabilir.⁹

b- Yine bu, kültürlü ayrı bir grubun ya da topluluğun kendi kültürleri ve meslekleri ile ilgili kavramlarla ve deneyimlerle uyumlu anlamları ifade eden sınırlı ve belli sözcükler üzerinde ittifak etme şeklinde de olabilir. Bu da “jargon” denilen özel bir dilin oluşmasını sağlar. Şüphe yok ki bu grubun kendi arasında ve toplumun geri kalan diğer kesimi ve fertleriyle kurdukları iletişimin yoğunluğu, onların bu yeni anlamı diğerlerine anlatma ve uygulama zorluklarını ortadan kaldıracaktır. Namaz/الصلاة، hac/الحج، teyemmüm/التيمم gibi dini kavramlarda bunun örneklerine daha çok rastlanır. Genel olarak bahsedecek olursak, genel kullanımlardan özel alanlara geçiş sırasında kelimenin anlamında bir daraltma cihetine gidilebilir.¹⁰

c- Her ne kadar şekil açısından bir farklılık olsa da lafzın aynı görevini devam ettirdiğini ifade babında -yeni anlamı da kapsayan- eski anlamının kullanılması mümkündür. Örnek verecek olursak: Ship/سفينة/Gemi kelimesinin şekli neredeyse Anglosaksonlar zamanından beri değişmemiştir. Bununla beraber şimdiki gemiler, korsanların kullandıkları gemilerden hacmi, boyutu, bileşenleri, şekli ve teknik özellikleri gibi pek çok yönden farklıdır.¹¹

3. Psikolojik ve Duygusal Durumlar

Diller hoş olmayan anlamlar içeren veya açıkça söylendiğinde kötü bir anlama delalet eden bazı kelimeleri kullanmayı yasaklayabilir. Bu tür kelimeler “yasak” ya

⁸ Enis, İbrahim, *Delâletü'l-elfâz*, el-Ancolo el-Misriyye, 3. Baskı, yy. 1972, ss. 146-147.

⁹ Enis, *Delâletü'l-elfâz*, ss. 161-162.

¹⁰ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, ss. 159-160; Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, s. 175.

¹¹ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, s. 158; Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, ss. 171-172; Waldron, *Sense and Sense Development*, s. 180.

da diğer bir deyişle tabu (taboo)¹² olarak bilinir. Bu tabular/الأكرمستاس/ bir anlam değişikliğine sebep olmaz. Fakat çoğu zaman onun yerine kullanılan sözcüğün eski bir anlamı olur. Bu da sözcüğün anlamında bir değişikliğe sebep olur. Tabu sanki ifadede bir yanılmaya ya da ‘nükte’ olarak isimlendirilen ve sınırları kesin olarak belirlenmiş söz yerine daha yumuşak ve yaygın olarak kabul edilen bir ifadenin değiştirilmesi anlamındaki bir söz sanatına da neden olabilir. İşte böylece nükte, anlamın değişmesine sebep olur.¹³

4. Dilsel Bozulma

Kelimelerin kendi anlamlarından uzaklaşarak başka bir yakın ya da benzer anlama doğru geçişerek kullanılması mecaz kabul edilir. Bu dili kullananlar tarafından kolayca kabul edilir. Biz mecazi ayrı bir başlıkta ele alacağız. Kelimelerdeki bu değişim, yanlış anlama, karıştırma ya da kapalılıktan kaynaklanabilir. Bu durum dilciler tarafından kimi zaman onaylanıp olumlu görülürken bazı dilciler de çoğunlukla dilsel bir topluluk tarafından kabul edilip dillerine yerleşmiş olsa bile onu reddeder. Kişi, bu kelimeyi ilk defa duyduğunda yanlış anlama meydana gelir ve anlamı hakkında tahmin yürütür. Bu tahmin neredeyse konuşanın zihninde hiçbir bağ oluşturmaya-cak garip bir anlama gelip dayanır veya bilinmeyen bir anlamla son bulur. Tabi ki pek çok kişi bu anlamı bozulmuş kelimeyi tekrar edince bu da sonraki nesillerin mirası olarak kalıp benimseyeceği çok ani bir sözcük-anlam değişikliğine sebep olur.

Bu seri anlam değişikliği genellikle ilkel çevrelerde, yeni nesil ile eski nesil arasında bir kopukluk şeklinde görülür. Sonra da bu yeni anlam baskın bir şekilde ortaya çıkmış olur. İ. Enîs bu ani anlam değişimine ya da dilsel bozulmaya birbirinden farklı pek çok anlama gelebilen yerküre/أرض/ kelimesini örnek verir ki bu kelime, bildiğimiz bir gezegen (dünya) anlamına gelirken şimşek anlamına da gelmektedir. Leys-لَيْسَ kelimesi de aslan anlamına geldiği gibi örümcek anlamına da gelmektedir.¹⁴

Anlam bozulmasının en bariz örnekleri çocuklarda görülür. Çünkü çocuklarda kelimelerin anlamsal işlevlerinden çok şekilleri baskın çıkar. Bu bağlamda çocuk ‘keser’ aletine ‘çekiç’ veya ‘balta’ diyebilir. Ya da fırçayla kullanılan ayakkabı boyasının yerine sadece boyama fiilini (paint) kullanabilir.¹⁵ Enîs şöyle diyor: “Bazıları, ‘ka-

¹² Bk. Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 177.

¹³ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, ss. 139-145. Tabunun anlam değişikliğine etkisi için bk. Waldron, *Sense and Sense Development*, ss. 118-119; Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 177.

¹⁴ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, ss. 135-136.

¹⁵ Dillon, George L., *Introduction to Contemporary Linguistic Semantics*, USA 1977, s. 21.

nepe'ye 'koltuk'; 'sıra'ya 'dolap' diyebilir. Çocuklar aynı şekilde kuş çeşitlerini de birbirine karıştırırlar. 'Güvercin'e 'serçe', 'çaylak'a da 'karga' diyebilir."¹⁶ Bunların dışında çocukların renkleri, zıt anlamlı ve benzer söylenişli kelimeleri birbirine karıştırdıkları örnekler çoktur.¹⁷

5. Mecazî Değişim

Bu genellikle bir kasıt ya da sözlük anlamının bıraktığı boşluğu doldurma amacı olmaksızın gerçekleşir. Mecazi kullanım, hakiki kullanımdan, yaşayan her mecaz-daki kelimenin olumsuzluk (nefy) unsuruyla ayrılır. Aslında vitrindeki manken insan değildir. İğne gözü/deliği de aslında göz değildir. Olumsuz unsur bazı bilmeceli soruları yöneltmeyi gerektiren şeydir: Dili olup da konuşmayan şey nedir? Gözü olup da göremeyen şey nedir? Dişi olup da kendisiyle ısırlamayan şey nedir? Zamanın geçmesiyle mecazi kullanım yaygınlaşınca bir sözcüğün iki anlamı olabiliyor. Böyle olunca mecazi anlam, hakiki anlama baskın gelip bir süre sonra onu yok da edebiliyor. Bazıları aşağıda görüldüğü üzere mecazin çeşitleri arasında ayrıma giderler: a- Yaşayan (living) Mecaz: Bu tür, bilinç eşliğindedir ve işiteni dehşete ve tuhafliğe sevk eder. b- Ölü Mecaz (Dead): Buna fosil mecaz da denir. O mecazlığını kaybedip yakınlık ve anlam belirsizliğinden sonra hakiki anlamını kazanan bir türdür. c- Uyuyan Mecaz (Sleeping): Bu önceki iki tür arasında orta bir yerde bulunur. Ölü mecazla uyuyan mecaz arasındaki fark küçüktür ve dilsel bilincin farkındalığının derecesine bağlıdır. Mecazla ilgili daha fazla bilgi "Anlam Değişimi Yolları" başlığı altında verilecektir.

6. Yaratıcılık

Yaratıcılık (innovation), anlam değişiminin sebeplerinden biri sayılır. Bunu daha çok iki grup insan yapar:

a- Söz konusunda yetenekli olan şairler ve edebiyatçılardır. Edebiyatçı anlamı açıklamaya ya da onu zihinde belirginleştirmeye ihtiyaç duyar. Onu yeni bir anlam türetmeye sevk eden şey budur.

b- Dil kurumları ve bilimsel heyetler, bir düşünce veya belli bir anlamı ifade etmek için herhangi bir kelimeyi kullanmaya ihtiyaç duyduklarında bu kelimeye terimsel ve ilk anlamını verirler. Sonra bu kelime toplum kullanımına sunulur ve böylece kullanılan ortak dilde yer edinir. Bunun örneği, konuşan kişinin mesleğine ve uzmanlığına göre değişen "root (kök)" kelimesidir. Bu kelimeyi söyleyen çiftçi mi, matematikçi mi yoksa dilci midir?¹⁸

¹⁶ Enis, *Delâletü'l-elfâz*, s. 92.

¹⁷ Ullmann, iki sözcük arasındaki benzerlik ilişkisinde uydurulmuş anlamsal bir bağa neden olan sebepleri de dikkate almış ve bu sebeplerin iki kelimedenden birinin anlamına etki edebileceğini belirtmiştir. Bk. Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, s. 175.

¹⁸ Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, ss. 174-175; Enis, *Delâletü'l-elfâz*, s. 145; Stern anlam değişiminin diğer sebepleri olarak kıyas, kısaltma, harf kelime değişikliği, dizin değişikliği gibi hususları da saymıştır. Bk. Waldron, *Sense and Sense Development*, ss. 130-133.

II. ANLAM DEĞİŞİMİ YOLLARI

Gramerciler ve belagat âlimleri Aristo'dan (M.Ö. 322-384) beri anlam değişimlerini düzenlemek ve kurallaştırmak için çaba göstermektedirler. Ne var ki onlar uzun asırlar boyunca çalışmalarını estetik ve üslup sebeplerinden dolayı mecazların tasnifine hasretmişlerdir. Bu konu, dil bilginlerine intikal ettiğinde onlar edebi içeriklerini bir kenara bırakarak anlam değişimleri yönüyle tanzim etmeye çalışmışlardır.

Dilbilimciler anlam değişimlerini tasnif etmek için mantıkî ve nefsî olmak üzere iki plan sundular.¹⁹ Anlam değişimleri için bu iki planın mezci ve kısımlarıyla beraber aşağıdaki şekilleri çıkarıyoruz:

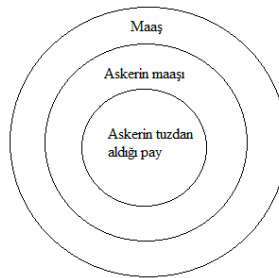
1. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi²⁰ özel bir anlamdan genel bir anlama geçişte meydana gelir. İbrâhîm Enîs “Anlam genişlemesi dilde anlam daralmasından daha az yaygındır ve anlamların gelişme ve değişiminde daha az etkilidir.”²¹ görüşünde olmasına rağmen anlam genişlemesi önem itibarıyla anlam daralmasıyla eşit sayılmaktadır. Yani anlam genişlemesi, kelimenin ifade ettiği anlamların sayısının öncekinden daha çok ya da kullanım alanının öncekinden daha yaygın olmasıdır. Çocukların ve yetişkinlerin dilinde ve bütün dillerde buna çokça örnek vardır.

a- Çocuk “elma” kelimesini portakal, tenis topu, yuvarlak kapı kabzası ve kâğıt ağırlığı gibi şekil itibarıyla ona benzeyen bütün yuvarlak nesnelere vermektedir.

b- Maaş anlamına gelen “salary” kelimesi Latince aslında sadece asker maaşı için kullanılmaktaydı. Kelimenin tarihini araştırarak olursak onunla yalnızca askerin tuzdan aldığı payın kastedildiğini buluruz. Böylelikle “salary” kelimesi iki açıdan genişlemeye maruz kalmıştır.

Şöyle ki:²²

¹⁹ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, s. 164.

²⁰ İbrâhîm Enîs bu kavramı “ta'mîmu'd-delâle” olarak adlandırmaktadır. Bk. Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, s. 154.

²¹ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, s. 154.

²² Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, s. 177.

c- “Picture” kelimesi tablo için kullanılırken şimdi resmi de içine alacak şekilde genişlemiştir.²³

d- “Drinking-straw” kelimesi günümüzde kâğıttan veya plastikten yapılmış olsun tüm pipetler için kullanılır.²⁴

e- Güney Slavokça’da “gül” ismi genellikle çiçek için kullanılmaktadır.²⁵

f- Dile normal kelimeler olarak giren özel isimlerin çoğunun anlamı genişler. Örneğin “boycott” kelimesi zorba İrlandalı arazi sahibi Charles C. Boycott’un (1832-1897) isminden alınmış bir fiildir. Bu adamın ismi İngilizcede boykot ya da ilişkiyi kesme için kullanılır oldu.²⁶ “Sandviç” kelimesinin onu bulan kişinin adı verilerek sandviç yemeğine, “hoover” kelimesinin –ki aynı kelime fiil olarak da kullanılmaktadır– aslında belli bir modelin ismi iken bütün elektrikli süpürgelere ad olması da böyledir. Bazı eğitilmiş Arapların “kodak” kelimesini kamera için kullandıklarını duyudum.

Anlam genişlemesi, kelimenin bazı ayırt edici özelliklerinin düşürülmesi sonucunda ortaya çıktığı şeklinde yorumlanabilir:

a- Her adam için “amca” kelimesini kullanan çocuk, sözcüğün akrabalık gibi ayırt edici niteliklerini düşürmüştü ve erkeklik ve yetişkin olma özellikleriyle yetinmiştir.

b- “Açık gazete” ifadesini kullanan kişi, sadece haberlerin aktarılması ve periyodik olması özelliklerini göz önünde tutmaktadır. Kâğıda yazdırılmış olma niteliğini ise düşürmüştür. Yalnızca temsil özelliğini dikkate alıp “tiyatro binası” niteliğini düşüren kişinin “açık hava tiyatrosu” demesi de böyledir.²⁷

2. Anlam Daralması

Anlam daralmasının –İbrahim Enîs bunu *tahsîsu'l-ma'nâ*²⁸ olarak adlandırmıştır– anlam genişlemesinin aksine bir eğilim gösterdiği kabul edilir. Bunun anlamı delaletin külli bir manadan cüzi bir manaya dönüşmesi ya da kullanım alanının daralmasıdır. Bazı bilginler anlam daralmasını kelimelerin anlamlarının sınırlandırılması ve azaltılması olarak tarif etmektedirler.

Buna çokça örnek vardır:

1- Mesela Amerika’da on yıldan beri kadın “ben hap (a pill) aldım” diyordu. Meraklı dinleyici şunları sorguluyordu: Doğum kontrolü için mi? Baş ağrısı için mi? Mide

²³ Waldron, *Sense and Sense Development*, s. 115.

²⁴ Waldron, *Sense and Sense Development*, s. 116.

²⁵ Vendryes, Joseph, *el-Luğa*, çev. Abdulhamid ed-Devâhilî-Muhammed el-Kassâs, el-Ancolo el-Misriyye, 1950, s. 258.

²⁶ Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, ss. 168-169.

²⁷ Bk. Dillon, *Introduction to Contemporary Linguistic Semantics*, s. 19; Rapoport, Anatol, *Semantics*, USA 1975, s. 138.

²⁸ “Taklîsu'l-ma'nâ” olarak isimlendirenler de vardır. Bk. Waldron, *Sense and Sense Development*, s. 115.

tedavisi için mi? Daha sonra doğum kontrol haplarının yaygınlaşmasıyla “pill” kelimesinin anlamı daraldı ve bu kelime sadece doğum kontrol hapını ifade eder oldu. Böylece yazarlar bu kelimeyi genel anlamda kullanmaktan kaçındılar ve onun yerine “tablet” kelimesini tercih ettiler.²⁹

2- İngilizce “poison” kelimesi bir miktar sıvı anlamına geliyordu. Ancak zehirli sıvılar, dikkatleri üzerine çekti ve bir şekilde poison (zehir) kelimesi bu sıvılara has oldu. Böylece kelimenin anlamı sınırlandı ve aslında kayda değer bir orana delalet ederken miktarı az olan şeylere hasrolundu.³⁰

3- “Harami” kelimesi aslında haram’a nisbet edilmiştir. Sonra anlamı daralmış ve Hicri 7. yüzyılda rivayet edilen bazı metinlerde “hırsız” anlamında kullanılmıştır.

4- Konuşma dilinde “tahâret” kelimesi anlam daralmasına uğramıştır ve “sünnet”i anlatır olmuştur. “Harîm” kelimesi de dokunulması yasak olan her şey için kullanılırken anlam daralmasına uğramış ve günümüzde kadınlar için kullanılır olmuştur. “‘Ays” (hayat, ömür) kelimesi Mısır’da ekmek³¹ bazı Arap ülkelerinde ise pirinç şeklinde anlam daralmasına uğramıştır.

Anlam daralması, anlam genişlemesinin zıddı olarak değerlendirilebilir. Genişleme, kelimenin bazı ayırt edici özelliklerinin düşürülmesi sonucu olmaktadır. Daralma ise kelimenin bazı ayırt edici özelliklerinin ilavesi neticesinde olmaktadır. Herhangi bir şeyin nitelikleri artarsa fertlerinin sayısı azalır.³²

3. Anlam Aktarması (Kayması)

Joseph Vendryes (1875-1960) anlam aktarmasıyla şunun kastedildiğini söyler: İki anlam muadil olduğunda veya umum ve husus açısından farklı olmadığında (kelimenin mahalden hale, müsebbepten sebebe ya da işaret edenden işaret edilen şeye aktarılmasında veya tersi durumlarda...) anlam aktarması olur. Anlam aktarması genel olarak istiare, parçanın bütüne ad olması ve mecaz-ı mürsel gibi farklı yolları içermektedir.³³ Böylece bu türle önceki iki tür arasındaki fark, eski anlamın önceki iki türde yeni anlamdan daha geniş veya daha dar, bu türde ise eski anlam ile yeni anlamın eşit olmasıdır. Bunun anlamı, iki tarafın eşit olduğu bütün mecaz türleri anlam aktarması ya da kullanım alanının değişimi olarak adlandırılan bu türün altına girer. Ancak Arlotto’ya (1939-2011) göre fark, genellikle bilinçsiz bir şekilde tamamlanan ilk iki türde ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü ise çoğunlukla edebi bir amaç için kasdi bir şekilde tamamlanır.³⁴

²⁹ Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, s. 179.

³⁰ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 165.

³¹ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, s. 125, 152; Vendryes, *el-Luga*, s. 256 vd.

³² Rapoport, *Semantics*, s. 137.

³³ Vendryes, *el-Luga*, s. 256; Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 165.

³⁴ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 180.

Anlam aktarmasına çokça örnek vardır. Memeye karşılık göğüs ya da boğaz (bazı lehçelerde “mide”) kelimesi kullanılarak beden uzuvlarından birinin başka bir organın ismiyle ifade edilmesi gibi duyu işlerine delalet eden isimlerin değişimi de böyledir. Dokunma, işitme, hissetme ve tat almayı ifade eden kelimeler birbirlerinin yerine çokça kullanılır. Bazı lehçelerde sağır için “iki kulağı kör” ifadesi kullanılmaktadır.³⁵

İngilizce “bead” (boncuk) kelimesinin uğradığı anlam kayması da buna örnektir. Modern sözlükler bu kelimeyi “cam, ağaç, metal veya başka bir maddeden yapılan, ip sokmak için (ortası) delinmiş, topa benzeyen küçük bir parça” şeklinde tanımlamaktadır. Klasik İngilizce’yi araştırdığımızda “gebet” kelimesini buluruz ki o “bead” anlamına gelmez ve sadece yakarış ve dua anlamına gelir. Bu iki anlam arasındaki ilişki nedir? Bazı Katolik kilisesi mensupları dua ve tesbihlerini ipe dizili taneler aracılığıyla sayıyorlardı. Buradan hem tespih taneleri hem de dua anlamına gelen “tanelerini sayıyor” deyimini ortaya çıkıttı ve orta İngilizce’de “bead (ya da bede)” kelimesi dua ve duaların sayıldığı boncuk şeklinde iki anlamda kullanıldı. İşte bu anlam değişmesidir.³⁶

Eskiden “dış güzelliği ve parlaklığı” modern kullanımda ise “bıyık” anlamına gelen شَنْبْ kelimesi anlam aktarması yoluyla delaleti değişen kelimelerdendir. Yolcu için yapılan yemek anlamında olan سَفْرَة kelimesi modern kullanımda sofa ve üzerinde olan yemek anlamındadır. طُولُ الْيَدِ (eli uzun) ifadesi ise cömertlikten kinaye iken hırsız niteler olmuştur.³⁷

Anlam kötüleşmesi ve onun zıddı olan anlam iyileşmesi de anlam değişimi yollarındandır. Kelime, toplumsal kullanım merdiveninde iyileşme ile kötüleşme arasında gider gelir. Bir kelime en üst basamağa da çıkabilir, en alta da inebilir.³⁸ Her ikisinin örnekleri aşağıdadır:

1- “Luck” kelimesi iyi ve kötü şans anlamında olabilir. Ancak o ilk anlama meyletmiştir. Lucky (şanslı) sıfatı buna delildir.

2- Almanca asıllı olan Fransızca “marechal” kelimesi ahır hizmetçisi ya da seyis anlamındadır. Müşir ve baytar kelimeleri de aynı anlamı taşımaktadır.

3- “Constable” kelimesi ahır kontu anlamına gelmekteydi. Bu ünvanı alan kişi Orta Çağ Avrupa’sında kraliyet mahkemesinde yer alan üst düzey bir şahsiyettir. Bu

³⁵ Vendryes, *el-Luga*, s. 260, 261.

³⁶ Arlotto, *Introduction to Historical Linguistics*, s. 171, 172.

³⁷ Mustafa, İbrahim-Ahmed Hasan ez-Zeyyât-Hamid Abdulkadir-Muhammed Ali en-Neccar, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, 2. Baskı, Kahire 1972, سفرة، شنب، ve طول اليد maddeleri; Enis, *Delâletü’l-elfâz*, s. 126.

³⁸ Ullmann, *Devru’l-kelime fi’l-luga*, s. 186.

kelime hâlâ “chief constable” (emniyet müdürü) örneğinde olduğu gibi yüksek konumunu korumaktadır. Ancak “police constable” (polis memuru) kullanımında ise bu konumunu yitirmiştir.³⁹

4- Türkçe’den alınan “efendi” lakabının 19. yüzyıl boyunca önemli ve saygı değer bir yeri vardı. Zaman geçtikçe değeri düştü ve günümüzde önemsiz bir hale geldi. Endülüs Devletinde başbakan anlamına gelen “hâcib” kelimesinin günümüzde önemsiz bir manaya dönüşmesi de buna örnektir.⁴⁰

5- “Resûl” kelimesi herhangi bir işe gönderilen kişi anlamındaydı. Daha sonra günümüzde bildiğimiz yüksek anlama dönüştü. Orta çağ şövalyeliğinde önemli bir rütbeyi ifade eden “knight” kelimesi de buna yakındır. Bu kelime aslı anlamından koparak Avrupa dillerine hizmetçi çocuğu şeklinde geçmiştir.⁴¹

Anlam aktarmasının öncelikle çeşitliliği sağlamasından daha sonra da düşünceye dayanan mecaz türlerini kapsamasından dolayı anlam değişimi yollarının en önemlilerinden olduğu ortaya çıkmaktadır. Pek çok kişi düşüncelerin önemi hakkında –özellikle kinaye, mecaz ve teşbih alanlarında– fikir beyan etmiştir. Aristo, “en büyük şey mecaza hakim olmaktır.” demiştir. Proust (1871-1922), mecazın tek başına üsluba kalıcılık verebileceğini düşünmektedir. Görüldüğü gibi mecaz üslupta tercih özgürlüğünü yazarın önüne koymaktadır. Ullmann da şunu söyler: “Dilbilgisi alanında kurallar sınırlıdır, yazar dar sınırlar haricinde tercihlerde bulunamaz. Kelimelerde ise onların eş anlamlılarını seçebilmemize rağmen tercih alanı çok sınırlıdır. Özgürlüğümüzü sınırlamadan tercihte bulunabildiğimiz tek alan hayal ve düşüncedir.”⁴²

4. Mübalağa

Ullmann, mübalağayı anlam değişimi yollarından biri kabul etmiştir. Mezhepsel alametlerden ve reklam/proganda aygıtlarının kendisinden amaçlananın aksine fırsat vermeden en kötü şekilde kullandığı yanıltıcı kavramlardan sorumlu olduğunu düşünmektedir. Mesela “O, korkunç bir şekilde mutludur ve oldukça harikadır.” gibi abartılı ifadelerde hemen ciddiyet ve ifade gücü düşer. Hatta sıradan ve önemsiz bir hale gelir. Daha sonra başka tabirler bunların yerini alır.⁴³

³⁹ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 186.

⁴⁰ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, s. 140, 156 vd.

⁴¹ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, s. 158.

⁴² Ullmann, Stephen, *Meaning And Style*, Oxford 1973, ss. 44-46.

⁴³ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, s. 170, 171.

Kaynakça

- » Arlotto, Anthony, *Introduction to Historical Linguistics*, USA 1972.
- » Cohen, Leonard Jonathan, *The Diversity of Meaning*, 2nd ed., GB 1966.
- » Dillon, George L., *Introduction to Contemporary Linguistic Semantics*, USA 1977.
- » Enis, İbrahim, *Delâletü'l-elfâz*, el-Ancolo el-Misriyye, 3. Baskı, yy. 1972.
- » Mustafa, İbrahim-Zeyyât, Ahmed Hasan-Abdulkadir, Hamid-en-Neccar, Muhammed Ali, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 2. Baskı, Kahire 1972.
- » Lewis, Clive Staples, *Studies in Words*, 2nd ed., Cambridge 1967.
- » Rapoport, Anatol, *Semantics*, USA 1975.
- » Ullmann, Stephen, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, çev. Kemal Bişr, Kahire ty.
- » _____, *Meaning And Style*, Oxford 1973.
- » Vendryes, Joseph, *el-Luga*, çev. Abdulhamid ed-Devâhilî-Muhammed el-Kassâs, el-Ancolo el-Misriyye, yy. 1950.
- » Waldron, Ronald Alan, *Sense and Sense Development*, London 1967.